

Tschintg idioms en trais provinzas

La situaziun dals Ladins dolomitans

DA BARBLA ETTER, BULSAUN

■ **Il Ladins dolomitans han per gronda part ils medems problems sco ils Rumantschs dal Grischun. Els han tschintg idioms che vegnan discurrends en differentas vals muntagnardas, ed els cumbattan gia ditg per dapli reconuschientscha, dapli meds finansials e dapli dretgs.** La situaziun en las Dolomitas è dentant anc pli cumplitgada ch'èn il Grischun. Las valladas ladinas èn situadas en trais provinzas differentas: la Val Gherdëina e la Val Badia sa chattan en la provinza Bulsau (BZ), la Val Fascia en la provinza Trento (TN) e Fodom ed Ampezzo appartegnan tar Belluno (BL). Quai signifitgescha che las differentas regiuns n'han betg las medemas premissas politicas. Las provinzas Bulsau e Trento èn unidas en la regiun Tirol dal sid ed han in statut d'autonomia che reconuscha ils Ladins sco atgna grupp linguistica. Els vegnan sustegnids dal stadi ed han dapli dretgs che lur vischins en la provinza Belluno. Quels na survegnan nagin sustegn ed il ladin na vegn er betg instruì en scola. Questa tripartiziun da las vals ladinas fatga tranter ils onns 1923 e 1927 è ina restanza dal faschissem ed ha vuli destruir per adina la lingua ladina.

Ils idioms ladins

Hoz quint'ins cun var 30 000 personas che discurren ladin en las Dolomitas e quellas sa repartan tut tenor definiziun

sin tschintg u schizunt sis idioms: Ils dus idioms fermes chattain nus en la Val Gherdëina e la Val Badia, damai en la provinza Bulsau. Il badiot vegn tut tenor puntg da vista anc sutpartì en l'idiom mareo.

Da cumbatter il pli ferm per lur existenza han ils dus idioms ampezan e fodom. Il lieu central da l'ampezan è Cortina d'Ampezzo, quel lieu, nua che ils emprims gieus olimpics d'enviern da l'Italia han gi lieu l'onn 1956. Il turissem e la strategia dals faschists da trametter novs abitants da lingua taliana en la regiun han dentant gia periclità fermamain suenter l'emprima guerra mundiala l'ampezan. Il fascian che sa chatta en la provinza da Trento giada er ina tscherta autonomia, tge che vul dir, che a scola vegnan instruidas duas uras ladin ad emna.

Grischun sco exempel

Er en Val Badia e Val Gherdëina na vegn instruì bier dapli ladin. Quellas vals han ina scola paritetica. Quai vul dir che la mesadad da l'instrucziun vegn fatga per tudestg e l'autra mesadad vegn fatga per talian. Tiers vegnan anc duas uras ladin ad emna. Il Ladins dolomitans èn suenter lur scolaziun triling, tge che porta avantatgs en la vita da lavur.

Quest sistem da scola chaschuna dentant discussiuns, perquai che ils scolars n'han a la fin da lur instrucziun obligatoria betg uschè bunas enconuschientschas da lur lingua materna. Savens vegn il Grischun e ses sistem da scola cità sco exem-

pel. Sco exempel vegn il Grischun gugent er duvrà en dumondas che regardan las medias: Il ladins han mo ina gasetta emnala: «La Usc di Ladins». I dat dentant anc parts ladinas u parts che rapportan davart ils Ladins en gasettas da lingua tudestga e taliana. Tar il radio e tar la televisiun datti er mo emissiuns singulas e betg in emettur ladin. Il ladins sa giavischassan ina gasetta quotidiana, ed in radio che emetta tut il di. Ma las finanzas mancan ed er la basa legala che duess sustegnair las medias dad ina lingua minoritaria manca. In dals pli gronds problems è la tripartiziun fascistica, che n'è betg vegnida eliminada suenter la segunda guerra mundiala.

Ladin standard

Uss manca il medem status politic per tut ils Ladins ed en emprima lingua l'ampezan ed il fodom han tratg la curta. Ma er tut ils Ladins han tratg la curta, pertge ch'ina collavuraziun surregiunala è en questa situaziun natiralmain pli difficila. Quai vul er dir, ch'ils Ladins n'èn betg en il medem circol electoral e ch'igl è grev dad unir las forzas sin il champ politic.

Tuttina datti uniuns e collavuraziuns da tut ils Ladins: L'Union Generela di Ladins dla Dolomites represchenta tut ils Ladins, «La Usc di Ladins» unescha tut las Vals, ed uss datti cun il Ladin Standard ina lingua da scrittira surregiunala. Quella correspunda al rumantsch grischun ed ha sco il RG fin uss betg mo purtà in'unificaziun, ma bieras discussiuns.

Il tschintg idioms ladins

Provinza Bulsau

Badia

Gherdëina

Ampezzo

Fodom

Fascia

Provinza Belluno

Provinza Trento

.....Confin regional

.....Confin provincial

Il Ladins dolomitans n'èn betg lunsch davent dal cunfin svizzer, dentant san ins en Grischun pauc da noss parents linguistics. En ina retscha preschenta La Quotidiana ils Ladins, lur regiun e lur problems. Sco entschatta oz ina curta survista da lur situaziun.